

րեայ հանգիստը անմիջական կապ ունի թէ առձեռն «կոպէս» եւ թէ ապագայի «բուրլո» հետ, ուստի, երկար վիճարարութիւններէն յետոյ, «չէ, չը տանք գործակատարներին այդ մի օրն էլ», վճռեցին քաղաքային դուռնի ծայրահեղները եւ յանձին պ. Սուլթանովի գոչեցին «օտարերկր» փրօսքու, բոլջէ նիշեմօս, այդպիսով խնդիրը յետաձգելից եւ դարձեալ շուրջը ընկաւ եւ ով գիտէ մինչեւ երբ: Քիչ չէին դուռնալու եւ բարձր կրթութեան տէր ծայրահեղական նրանք էլ, սովորաբար, ինչպէս ասում են, «կէս բերան» խօսելին, լսող չեղաւ: Նրանց ձայնը խառնվեց ժողովի հետ եւ մնաց անլսելի: Ընդհանուր ազդուելի մէջ լըսվում էր միայն՝ «օտարերկր» փրօսքու, բոլջէ նիշեմօս խօսեցրեւ...

Կիրակնօրեայ հանգստեան խնդիրը նոր չէ, ի հարկէ, գուցէ դեռ չառանգաւ հարկ կը լինի արձանագրել վերեւ յիշված անմիտ բացակայութիւնները: Ինչքան որ եւս ասել, որ՝ քանի Սուլթանովները գոյութիւն ունեն եւ նրանց խնամքին է յանձնված քաղաքի բարեկեցութեան խնդիրը, եւ մասնաւորապէս գործակատարների կիրակնօրեայ հանգստեան հարցը, այդպիսին երկու ասորիներ կը ձգձգվի եւ կը մեղմանի իսկ, մինչեւ որ երեւան քան մարդիկ, որոնք կրում են իրանց սրտերում ընկերին, բարեկամին, վերջապէս մարդուն օգնելու ցանկութեան սրբազան մի կայծ, մարդասիրական բարձր զգացում: Սարսափելի է ամեն մի բարեբարութիւն—ինչպիսին ուզում է նա լինի—կապված տեսնել ստոր հաշիւների հետ: Դժբաղդաբար այդպէս է մեղանում...

Սլաք

ՆԱՄԱԿ ՆՈՐ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻՑ

Հոկտեմբերի 30-ին

Կիրակի, հոկտեմբերի 29-ին, հոգեւոր դպրոցի դահլիճում Նոր-Նախիջևանի «Աղբա-տաց հոգաբարձութեան» ընդհանուր ժողովն էր: Նախագահում էր Ե. Շահադիրը: Ներկայ էին 151 ծխականներ: Ժողովը աղմկալից էր եւ մերժեց հոգաբարձութեան նախագահ պ. Խոջաբանի խնդիրը նայել եւ հաստատել 1896, 1897, 1898 եւ 1899 թվերի հաշիւները: Ժողովը ընտրեց վեց հաշուեհաններ եւ այդ հաշուե-տեսները նախ պիտի ընեն եւ ստուգեն հաշիւները եւ ապա պիտի գումարվի նոր ժողովը:

Պաշտօնը կը լինի արդեօք նոր ժողովը, կը դնէ արդեօք նա վերջ այդ կնճռոտ խնդրին, որպիսին է, օրինակի համար, 1896-ի հաշիւը: Մեր կարծիքով, եթէ նոր ժողովն էլ լինի ապագային, հոգաբարձութեան նոյն իսկ գոյութեան վտանգ է սպառնում: Պէտք է լինել խոնկ եւ հեռաւոր: Իրաւ է, որ անկասկած ամեն թէ չինութեան, թէ կառավարութեան ժամանակ եղած են խոշոր զեղծումներ: Բայց

թիւնն ու հայրենիքի կարօտն էին պատճառ, որ երբ Շրջեր գնաց Ամստերդամ՝ Նուրիշահանների մօտ հայերէն լեզուն սովորելու համար, եպիսկոպոսը արդէն պատրաստվում էր իր մարդկանց հետ հեռանալ Հոլանդիայից: Շրջերը վճռեց Թովմասի հետ գնալ Հայաստան. բայց ճանապարհվելու միջոցին եպիսկոպոսը ծանր հիւանդացաւ եւ Շրջերը ստիպված էր մենակ գնալ Արիւմանգիւսի վրայով Մօսկվա, ուր պիտի սպասէր Նուրիշահանների գալու: Սակայն Նուրիշահանների փոխարէն Մօսկվա հասաւ լուր՝ թէ Թովմաս եպիսկոպոսը վախճանվել է Ամստերդամում: Շրջերը վճռեց մենակ շարունակել ճանապարհը, բայց չը կարողանալով ստանալ թոյլտուութիւն ուսւ կարգավորութիւնից՝ Աստրախան գնալու համար, ստիպված եղաւ վերադառնալ Հոլանդիա: Այդտեղ մնում էր Դուկասը, որի մօտ էլ գիտնական գերմանացին շարունակեց հայերէնի ուսումը: 1711 թվականին նա տպագրեց իր «Արամեան լեզուն» գրքը (Thesaurus linguae Armenicae) ուսումնասիրութիւնը, որ մասամբ կարող է եւ հայերէն հրատարակութիւն համարվել, քանի որ ունի իր մէջ հայերէն շատ կտորներ, որոնք տպագրվում են վանանդեցիների տառերով: Այդ ընդարձակ աշխատութեան մէջ Շրջերը փորձերէն լեզուով տեղեկութիւններ է տալիս հայերի եւ նրանց լեզուի ծագման եւ անցելի մասին, ի հարկէ, կրկնելով այն բոլորը, ինչ տուել է Մովսէս Խորենացին: Շրջերը առաջինն էր, որ հայերէն լեզուն հնութեան կողմից նոյն իսկ երբնակներէն լեզուից էլ նախապատիւ համարելու եւ ընդունելու որ հայերէնը եթէ Նոյնի լեզուն էլ չէր, գոնէ անկասկած գոյութիւն ունէր աշտարակայինութեան ժամանակ: Այս միտքը XVIII դարում աւելի եւս արժարեցին Միսի-

չէ որ այդ զեղծումները նայված են, ընկած են եւ հետեւաբար եւ ընդհանուր ժողովը կարող է քննել: Քննել չէ նշանակում կուրօրէն ընդունել, հաստատել հաշիւները, բայց քննել չէ նշանակում կուրօրէն չընդունել, չը հաստատել հաշիւները: Ծիսականները իրար չեն հասկանում, որովհետեւ չեն ուզում, կամ չեն աշխատում հասկանալ: Ոմանք պահանջում են, որ հաշիւները ընդունվեն quand même, չը նայելով խոշոր զեղծումներին, աչքը փակելով այդ զեղծումներին վրա, ոմանք էլ պահանջում են, որ հաշիւները բոլորովին չընդունվեն: Ձարմանալի չէ եթէ խոտութիւնը տիրում է ժողովներում, ծիսականները խօսում են յուզված, վերաբերելով իրար:

Դեռ 1896-ին մենք առաջարկում էինք ընդունել հաշիւը, բայց շուկելով այն կետերը, որոնք վերաբերվում են տան չինութեան: Մենք մի եւ նոյնը կրկնում ենք այժմ. թող ծխականները կարգադրեն ընդունել 1896, 1897, 1898 եւ 1899-ի հաշիւները, բայց այն մասին, որ վերաբերվում է տան չինութեան գործին, իսկ տան չինութեան գործը թող յանձնեն առանձին իրաւարանների յանձնաժողովի. եթէ յանձնաժողովը ցոյց տայ գոնէ մի միջոց դիմել դատաստան վեճաները պահանջելու համար այն հոգաբարձուներից, որ չեն հասկացել կամ ունենալիս են արել հոգաբարձուի սուրբ պարտականութիւնը, դիմենք եւ դատաստանին:

Ահա միակ ելք, ազնիւ ելք:

Ամեն մի ծխական, որի համար թանգ է հոգաբարձութեան գաղափարը, գոյութիւնը, ամեն մի ծխական, որ ինքը անձնական հաշիւ չունի այս սուրբ գործի մէջ, ամեն մի ծխական, որ չէ ուզում ծածկել ուրիշների անբարեխղճութիւնը եւ մի եւ նոյն ժամանակ չէ ուզում, որ խոտութիւնը շարունակվի, կրկնուի այդ ելքը, այդ միակ ազնիւ ելքը:

Երկու տեսակ պարտքերի դէմ կը լինեն այդ ելքին, նախ՝ այն ծխականները, որոնք պղտոր ջրի մէջ ձուկ են որսել եւ չեն ուզում ոչ դատ եւ ոչ դատաստան, եւ ապա այն ծխականները, որոնք դեռ մտադիր են ձուկ որսալ, ուստի եւ պղտորում են ջուրը:

Ընդհանուր ժողովը երեւի կը կայանայ մինչեւ յունվարի 1-ը եւ մենք այն ժամանակ կը խօսենք ժամանակաւ:

Գր. Չախուչեան

ՆԱՄԱԿ ԽՐԱՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Թիֆլիս, նոյեմբերի 2-ին

Թող տուէք, խնդրում եմ, զետեղել երկուսդ «Մշակ» լրագրի էջերում:

«Մշակ» անցեալ համարներից մէկում տըպված էր Ա. Ա. ստորագրութեամբ մի նամակ, որտեղ անյայտ հեղինակը պահարակում էր ինձ դերքի հրաժարվելու եւ սկսած ներկայացուցիւ խանդարելու համար՝ միայն այն պատ-

թարեանները, որոնք այնքան առաջ գնացին, որ նոյն իսկ Ալեքսի լեզու յայտարարելին հայերէնը: Շրջերը խօսեց նաեւ հայոց եկեղեցու դաւանութեան մասին, թարգմանելով «Աստուծանիք» եւ հաւատամք» անունով աղօթքը մանրամասն բացատրութիւններով *): Բայց ամենից նշանաւոր հանգամանքն այն էր, որ մինչդեռ հայ գիտնականները արհամարհեցել էին վերաբերվում աշխարհիկ լեզուին եւ արդարագործութիւն էին համարում նրան ձեռք տալը, Շրջերը գրաբարի քերականութեան հետ զբաղվեց եւ աշխարհաբարի քերականութեամբ, նկատի ունենալով գլխաւորապէս Գողթանի գաւառի աշխարհաբարը, այսինքն այն, որ ամենից լաւ ծանօթ էր նա ուսուցիչ Դուկասին: Աշխարհաբարի մասին ճաշակ տալու համար հայագետը զետեղել է իր գրքի մէջ երեք ընդարձակ խօսակցութիւններ, որոնց մէջ պատկերացած են հայ քահանան իր եկեղեցու ուղղափառութիւնը պաշտպանելիս, հայ վաճառականը Ամստերդամում եւ վաճառականների խնդրելու Ագուլիսում: Երեք պատկերներն էլ գեղեցիկ նիւթեր են տալիս այն ժամանակվայ հայկական կեանքը ուսումնասիրելու համար: Հեռաւոր եւ խորաթափանց եւրօպացի որքան բարձր էր հայ սխօլաւորիկ հեղինակներից, որոնց համար իրականութիւն, ժողովրդական կեանք չը կար:

Նուրիշահանների տպարանը նորից կենդանանում է 1711 թվին, տպագրելով Յովհաննէս վարդապետ Զուղայեցու (երեւի Մրցուղի) «Համառօտ ֆերականութիւն» եւ Տրամաբանութիւնը: Այնուհետեւ մէկ էլ երկու տարուց յետոյ է նա սկսում մի քիչ կանոնաւոր կերպով գործել: Թովմաս եպիսկոպոսը իր տպարանը

*) Այս կտորը տանձին հրատարակվեց Լոնդոնում 1788 թվականին:

ճառով, որ եւ, իբր թէ, մի տեղ ճաշի եւ եղել հրաւիրված:

Նախ՝ անյայտ Ա. Ա.-ի ասածը միանգամայն զրպարտութիւն է. եւ հրաժարվել եմ, բայց ոչ այնպէս, ինչպէս անյայտ հեղինակն է գրում: Ինչպէս թիւն առաւօտ յայտնել եմ, որ յարգելի հանգամանքների պատճառով չեմ կարող այս անգամ մասնակցել ներկայացմանը, որ եւս կանչված եմ մի հարկաւոր գործի եւ պարտաւոր եմ գնալ:

Հետեւաբար մինչեւ կիրակի, դեռ եւս 3—4 օր ունենալով, կարող էին հրաւիրել մի ուրիշին եւ կամ պիէսան փոխել, մասնաւորապէս որ իմ հրաժարման ժամանակ ոչ թոյլտուութիւն էին ստացել եւ ոչ աֆիշան տպել: Եթէ ոչ անյայտ պարոնին, գոնէ՝ Թիֆլիսի հայ հասարակութեան մի մասին եւ իմ ընկերներից շատերին յայտնի է, որ ամբողջ ութը տարի ծառայելով բեմին, ամեն անգամ ուրախութեամբ մասնակցել եմ ամեն մի բարեգործական նպատակով տրված ներկայացման. վերջապէս միթէ անյայտ Ա. Ա.-ին յայտնի չէ, որ Աւստրիան թատրոնում մի քանի անգամ մասնակցել եւ եւ նոյն իսկ զրպարիցս էլ ծախսել եմ, եւ ինչ մի մասնագէտ մեղք եւս արել՝ հրաժարվելով մի հատ ներկայացումից:

Ա. Մամիկոնեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒԻՐԵՐ

Մամուլի գործերը գլխաւոր վարչութիւնը թող է տուել բիշոփ Լեւոն Տիգրանեանցին: Հրատարակել Երեւանում, իր խնամքով խնամել, ռուսերէն լեզուով մի լրագիր, որ պէտք է լոյս տեսնէ շարունակաւ երեք անգամ: Լրագիրը կը կրէ «ՊРИВАТНАЯ ОБЪЯВЛЕНИЯ» անունը եւ կազմված կը լինի բացառապէս յայտարարութիւններից:

Մայրաքաղաքի լրագիրները հաղորդում են, որ այժմ Ուրմիայում (Պարսկաստանում) կան աւելի քան 15000 ռուսադաւաններ, որոնք բաժանված են 50 ծուխի: Իւրաքանչիւր ծուխ ունի իր սեփական եկեղեցական-ծխական զբոսը, ուր սովորում են նորագործների երեւանները: Ռուսադաւան առաքելութեան գործունէութիւնը չըլլանք այնքան ընդարձակվել է այժմ, որ այդ առաքելութեան գլխաւորը, Ֆիլօֆիլակտ վարդապետը մտադիր է կարճ ժամանակում բանալ Ուրմիայում տպարան եւ հրատարակել սեփական թերթը, որ նուիրված է լինելու Պարսկաստանում ապրող քրիստոնեաներին հետաքրքրող հարցերին:

Մեզ հաղորդում են, որ անցեալ շաբաթ Լեւոն դաւանայ Խարազեանը մտել է Ներսիսեան դպրոց եւ հոգաբարձութեան քարտուղարին իրան իբր նպատաւոր մի տեղեկութիւն է հանել տուել իր գանձապահութեան ժամանակի գործերից «Մշակ» 197 համարում նկարագրված «Քահանայական ժողով» յօդուածի իրան վերաբերված կտորը հերքելու համար:

Իրան եւ բոլոր կայքերը կտակել էր Դուկասին, բայց, ինչպէս երեւում է, փող չէր թողել: Ուստի նրա ժառանգը, ինչպէս ինքն է պատմում, մեծամեծ նեղութիւնների մէջ ընկաւ, պարտքեր արաւ: Դուկասը ամեն տեղ ողորմ է, որ որք մնաց եպիսկոպոսից յետոյ: Որք էր եւս տարաւոր, առաջվայ չուրք չը կայ այլ եւս, չէ երեւում «միակ թուն հայ տպագիր» Մատթէոսը. այժմ Դուկասին օգնում է պատանի Յովհաննէս Նուրիշահան, երեւի Դուկասի եղբայրը կամ եղբորդին, որ զբաւաւրութիւն է անում Հայ տպարանը պահելու մէջ: Բացառապէս շուկայեցի եւ այլ տեղեցի վաճառականների օժանդակութեամբ: Հրատարակութիւնների արժէքն էլ ընկած է. այլ ժամ տպվում են եկեղեցական գրքեր (Սաղմոս, Ժամագիրք) եւ Դուկասի կրօնական շարադրութիւնները: 1713 թվականին նա տպագրում է իր «Հայկի Աստուածաշունչ» հին կրօնականութիւն» անունով աշխատութիւնը, որ պատմում է Բ. Գրքի բովանդակութիւնը համաձայն այն բացատրութիւնների, որ մշակել էր արեւելեան աստուածաբանութիւնը: «Նախընթաց» մէջ Դուկասը իր համար պարծանք է համարում, որ բացատրութիւնների մի մասը վերածել է ոտանավորի եւ ասում է թէ գրքի մէջ կայ «աւելի քան հազար հինգ հարիւր զոյգ ոտներ»: Բայց այդ ոտանավորների մէջ մի առանձին բան չէ կարելի գտնել. եւ առհասարակ Դուկասը, իբրեւ կրօնական հեղինակ, նշանակութիւն չունի մեր գրականութեան մէջ: Այսպէս, օրինակ, համարեա աննկատելի մնաց նրա «Պատկերասաց» Պատկերասաց գիրքը, որ տպվեց 1716 թվականին: Աշխատութիւնը ցոյց է տալիս թէ որքան լաւ տեղեկ էր Դուկասը թէ կրօնական գրքերին եւ թէ օտար լեզուներին, բայց գրութեամբ կրում

Հաղորդում են նոյնպէս, որ նոյն ժողովի նախագահը ժողովից յետոյ, բաւական ուշ, զբաւրոյցի առաջնորդարան է տարել Դեռնոյ քահանայի վերաբերված գործերը քննելու համար: Ընթերցողներին յայտնի է, որ նախագահը ժողովում յայտնել էր, թէ ինքն արդէն նախօրք ըննել է այդ գործերը:

Հոկտեմբերի 2-ին Թիֆլիսի դատաստանական պալատում քննվում էր մի ոմն կիկվաճէի գործը, որ մեղադրվում էր մի հատ տարեկ (селедка) դողանալու մէջ: Բժիշկ իւրաքանչիւր Թիֆլիսի դատաստանական պալատը հաստատեց նախնական դատարանի վճիռը, որով կիկվաճէ դատապարտվում է 1½ տարվայ լատտարիութեան եւ զրկվում է մի քանի իրաւունքներից:

Դալսիկո խումբը երկուշաբթի հեռանալու է Թիֆլիսից: Այսօր, նոյեմբերի 4-ին, այդ խումբը տալու է «Քին»-ը, որ միշտ մեծ հասարակութիւն է գրաւում թատրոն:

Յարմարութիւններ տալու համար այն ճանապարհորդներին, որոնք գալիս են Ռուսաստանի արեւմտեան եւ հարավային նահանգները դէպի Կովկաս կամ Կովկասից ուղևորվում են դէպի այդ նահանգներ՝ հարաւարեւմտեան, Խարկով—Նիկոլաեւսկայա, Եկատերինսկայա եւ Վլադիկավկազի երկաթուղային վարչութիւնները համաձայնութեան եկան՝ սահմանելու առանձին ուղղագիծ, առանց ընդհատումների, մարդատար գնացքների Օդեսայի եւ Վլադիկավկազի, ինչպէս նաեւ Վոլոյսկի եւ Վլադիկավկազի միջեւ:

Ջեռագործ աշխատանքը ուսումնասիրանելու, ժողովրդական լուսաւորութեան միջոցառութեան բացատրութեան համանաւ, պէտք է դառնա ոչ թէ վարպետները, այլ ամենագիտական պատրաստութիւն ունեցող վարժապետները:

Բագրի Սեւ քաղաքում այժմ նաւթի գործարաններից շատերը գաղաղեցրել են իրանց գործունէութիւնը, որովհետեւ սպիտակ նաւթի չափազանց էական լինելու պատճառով՝ գործարանները միայն վեաներ կարող են կրել իրանց գործունէութիւնը շարունակելուց: Բանում են միայն այն գործարանները, որոնք առաջուց պարտաւորութիւն են յանձն առել որոշած քանակութեամբ նաւթ մատակարարելու մի յայտնի ժամանակամիջոցում: Հակառակ դէպքում նրանք ստիպված կը լինէին սուղանքներ վճարել:

Հոկտեմբերի 26-ի դիւերը, Խարկով քաղաքում, տեխնօլոգիական ինստիտուտի ֆիզիքա-է սխօլատիկ ընտրութիւն, ապացուցանում է թէ պատկերները պէտք է պաշտել, թէ հրէական աւանդութիւնների մէջ եղած դէպքերը քրիստոնէական եկեղեցու պատկերն էին ներկայացնում, վրձում է հրէաների եւ բողոքականների դէմ եւ այլն:

Այսպիսի աննշան գործունէութեամբ Ամստերդամի հայ տպարանը հանում է 1717 թվականին, երբ Դուկասը տպագրում է մի համառօտ ժամագիրք վաճառականների համար ու դրանով էլ վերջ է դնում տպարանի գոյութեան: Պարտաւորելը գրաւում են տպարանը եւ վանանդեան նշանաւոր ընտանիքը կորչում է անյայտութեան մէջ՝ այնքան փայլուն գործեր կատարելուց յետոյ: Տառնելու տարի անցնելուց յետոյ Միսիթար Սեւառտային մի հայ վաճառականի միջոցով պարտաւորելից գնեց Նուրիշահանների տառերի մայրերը եւ փոխադրեց Վենետիկ: Այսպիսով Թովմաս եպիսկոպոսը տպարանը հայկական ամենահռչակաւոր տպարան—Վենետիկի Միսիթարեան տպարան—հայրն է *): Բայց եթէ չը մոռանանք, որ Թովմասի տպարանն էլ Ոսկանի տպարանից էր ծնվել, այն ժամանակ դուրս կը գալ, որ Ոսկանի հինամեծ գործարանը այժմ էլ գործում է Եւրօպայում եւ Ս. Դադարի տպարան իր նախահայր պիտի համարէ հայ առաջին ամենանշանաւոր տպագրիչին:

Համակրով Ամստերդամի տպարանի վերջին, մենք հասած ենք լինում նաեւ XVII դարի տպագրական գործի վախճանին: Այժմ մնում է մի ընդհանուր հայեացք գցել այդ ժամանակավաճիցի վրա:

(Կը շարունակվի)

*) Այսօր էլ Վենետիկի տպարանում գործ են տեսնում մի տեսակ տառեր, որոնք Նուրիշահանների պատրաստել տեսան են:

Типографія Грузинск. Т—ва, Вольная-Ванская ул., № 27.